

MÜSTAKİL SANCAK MAÂRİF MÜDÜRLÜĞÜNE BİR ÖRNEK: İZMİD MEKTEB-İ İDÂDÎ MÜDÜRLÜĞÜ

Fatih DEMİREL*

Giriş

Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi (1869) ile vilayetlerin eğitim-öğretim idaresinin, vilayet merkezlerinde kurulacak Meclis-i Maârif teşkilatıyla yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Meclis, Maârif Müdürü unvanlı bir zatın idaresinde ihtiyaca göre biri Müslim, diğeri gayrimüslim iki muavin, ikisi Müslim ikisi gayrimüslim dört muhakkik, en az dört en fazla on Müslim ve gayrimüslim aza-i gayri muvazzafa, bir kâtip, bir muhasib ve bir sandık eminden oluşacaktı. Vilayete bağlı livalarda, icabına göre biri Müslim, diğeri gayrimüslim, müfettiş unvanıyla iki memur bulunacaktı. Bunların tamamı vilayet makamının idaresinde görev yapacaklardı. Tüm bu görevlilerin Osmanlı Devleti tebaası olması şarttı.¹Maârif müdürü, muavin, muhakkik ve müfettişler Maârif Nezâret-i Celilesince seçilecek ve irâde-i seniyye ile atanacaklardı. Diğeri memurlar ise mahallinden olmak üzere vilayet makamının seçimi, Maârif Nezâretinin tasdiki ile atanacaklardı.²

Vilayet Maârif Meclisleri, Maârif Nezâretinden alacakları emir ve talimatları yerine getirmek, Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'nin hükümlerini vilayet sınırları içerisinde uygulamak, hazineden verilen bütçe ile ahalden alınacak yardımların muhafazasını ve kullanılmasını sağlamak, vilayetteki bütün mekteplere, kütüphanelere ve matbaalara nezâret etmek, mektepleri daima teftiş etmek suretiyle onların gelişimini takip etmek, her yıl, vilayetin maârif durumunu ve yapılması gerekenleri Nezârete bildirmek ve bu raporu Vilayet Meclis-i Umûmîsi'ne vererek vilayetin mâarif bütçesini düzenlemek, muallimleri seçmek, mükâfat ve cezalarını belirlemek ve şahâdetnâme vermekle görevlidirler.³ Nizâmnâme'de Meclis üyelerinin vazife ve sorumlulukları ayrı ayrı belirlenmiştir.⁴ Vilayet Maârif Meclislerinin üst makamı olarak vilayet valilik makamı belirlenmiştir. Ancak meclisler gerektiğinde, doğrudan Maârif Nezâretine de müracaat edebileceklerdi.⁵

21 Ocak 1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi'nin 25. ve 26. Maddeleri de maârif müdürlerinin görev ve yetkilerini tanımlamıştır. İlk Maârif Meclisleri 1872'de Tuna ve Bağdad vilayetlerinde teşkil edilmiştir. 1881'de de Sivas, Diyarbakir, Erzurum, Mamuretülaziz, Edirne ve Yanya vilayetlerine maârif müdürü tayinleri yapılmıştır. Merkezi

* Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin. E-mail: fa.demirel@hotmail.com

1 *Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi*, Matbaa-i Amire, 1286, 143. madde.

2 *A.g.e.*, 144. madde.

3 *A.g.e.*, 146. madde.

4 *A.g.e.*, 147.-150. maddeler.

5 *A.g.e.*, 152. madde.

idare, vilayet maârif teşkilatlarının kuruluşuna önem vermiştir. Maârif Nezâretinin 12 Haziran 1882 tarihli resmi ilanında, “*Her tarafta maârif emirlerinin yayılması, gelişmesi, ahali evladının talim ve terbiyeleri amacıyla, Devletçe büyük fedakârlıklar gösterilerek vilayetlere birer maârif müdürü ve müfettiş tayin edilmiş ve peyderpey tayin olunmakta...*” denilmektedir. Tüm bu gayretlere rağmen, ancak 1886 yılına gelindiğinde vilayetlerin çoğunda maârif müdürlükleri kurulabilmiştir.⁶1898’e kadar Hicaz hariç bütün vilayetlerde maârif idaresi teşkil edilmiştir.⁷

Vilâyet maârif müdürlüklerinin teşkiliyle birlikte, 13 Aralık 1896 tarihinde maârif müdürlerinin vazife ve sorumluluklarını içeren bir talimâtname hazırlanmıştır.⁸ 61 maddeden oluşan Talimâtname’ye göre:

1. Vilayetlerde maârifinre’sen (müstakil) memuru ve sorumlu makamı maârif müdürleridir.
2. Maârif çalışanlarının (memur, muallim, vs.) doğrudan doğruya Nezâretle irtibat kurmalarına yetkileri bulunmadığından, tüm işlerini maârif müdürü aracılığı ile yürütürler.
3. Müdürler, çalışanlarından suçu sabit olanları, sorumluluğu üzerlerine alarak, işten çıkartabilirler. Ancak durumu, sebebiyle birlikte, aynı gün valiliğe ve Nezârete bildirmek zorundadırlar.
4. Müdürler, her üç ayda bir icraat ve vukuatları içeren raporlar ile ders yılı sonunda, biri idari, diğeri mali olmak üzere iki detaylı rapor hazırlayacaklar ve Nezârete göndereceklerdir.
5. Vilayetin maârifle ilgili istatistiki bilgilerini hazır bulundurarak her yılsonunda Nezârete göndereceklerdir.
6. Müdürler, vilayet dâhilindeki bütün okulları teftiş edeceklerdir. Ayrıca, vilayette zararlı neşriyatın bulunmasına ve basılmasına meydan vermeyecekler; ilgili nizâmname doğrultusunda matbaalarla ehemmiyetle ilgileneceklerdir.
7. Müdürler, Vilâyet Maârif Meclislerinin başkanlarıdır.
8. Vilayette, maâriife ait mülklerin idare ve muhafazasından müdürler sorumludur. Müdürler, Maârif Sandıklarının teşkilatından, maârif hisse-i İanesinin toplanması ve harcanmasından ve muhasebe memurlarının kontrolünden mesuldürler.
9. Müdürler, kefaletle mükellef memurların kefalet senetlerini takiple sorumludurlar.
10. Müdürler, maârif muhasebe kayıtlarını, sandık mevcudunu, hesap hareketlerini, gelir-gider kayıtlarını ve yevmiye defterlerini kontrol etmekle sorumludurlar.
11. Müdürler, resmi mektepler olan ibtidâî, rüşdî ve idâdîler için hazırlanmış olan talimâtname melerinin uygulanmasından mesuldürler.
12. Müdürler, hususi İslam mektepleri programlarının, resmi mektep derslerine uygun olmasından ve o mekteplerde derse girecek muallimlerinin onaylanmasında mesuldürler.
13. Gayrimüslim ve yabancı mekteplere verilecek ruhsatlar, mektebin derecesi,

6 Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 24; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, ss. 38-40; Mahmud Cevad İbn’üş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Yayına hazırlayanlar: M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H. H. Dilaver, Ankara, 2002, s. 186.

7 Kodaman, *A.g.e.*, s. 40.

8 *Vilâyet-i Şahane Maârif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Ta’limât*, *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul, 1316, ss. 136-156.

ismi, müdür ve muallimlerinin isimleri ve menşeyleri, mensup oldukları ruhani reisleri tarafından deftere yazılmış olacaktır. Bu defter, mensup oldukları mahallin idare meclisi tarafından tasdik edilmiş olmalıdır. Bununla birlikte programların, okutulacak kitapların ve muallimlerin diplomalarının maârif idaresi tarafından tasdik edilmesi gereklidir.

14. Müdürler, gayrimüslim ve yabancı mektepleri, yılda en az üç defa teftişe gidecekler ve teftişlerinde aşağıdaki hususlara dikkat edeceklerdir.
  - Mektebin ruhsatlı olup olmadığı
  - Tedrisatın, ruhsat ve talimâtnameelerine uygun yapıp yapılmadığı
  - Muallimlerin diplomalı ve güvenilir olup olmadığı
  - Ruhsatlarında yazılı olanlardan başka kitapların kullanılıp kullanılmadığı
  - Kitap dışındaki anlatımların uygunsuz olup olmadığı
  - Tasdik edilmiş programın dışına çıkılıp çıkılmadığı
  - Özellikle tarih ve coğrafya kitaplarıyla haritaların uygunluğu
  - Gayrimüslim rüşdiyelerinde Türkçe öğretimi zorunlu olduğundan, gerek muallim gerekse talebenin bu konudaki çalışmalarını, imtihanlarda bulunmak üzere gönderilen maârif idaresi temsilcisi aracılığı ile kontrol etmek
15. Müdürler, vilayetteki matbaa ve kitapçılar ile onlarla alakalı konularda, ilgili ni zammâne hükümlerinin uygulanmasından mesuldürler.
16. Müdürler, âsâr-ı atikânın (eski/tarihi eserler) korunmasından sorumludurlar.

Bir kısım maddelerini ele aldığımız Talimâtname'den anlaşılacağı üzere vilayetlerdeki maârif organizasyonu vilayet maârif müdürlüklerine bırakılmıştır. Müdürlere önemli ölçüde sorumluluk yüklenmiş, bununla birlikte gerekli yetkiler de verilmiştir.

Vilayetlerin çoğuna maârif müdürü atanmışsa da maârif müdürü atanmayan vilayetler de vardır. Maârif müdürü olmayan yerlerde onların vazifeleri idâdî müdürlerine verilmiştir.⁹ Maârif müdürlüğünün muhasebe memurlarınca yürütüldüğü vilayetler de vardır. Örneğin:1903 yılında Bağdad vilayetinin maârif müdürlüğü hizmetlerinin idâdî müdürü tarafından, Bitlis vilayetinin muhasebe memuru tarafından yürütülmüş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Bu görev müstakil sancaklarda bazen, idâdî müdürlerine, bazen muhasebe memurlarına verilmiştir. Maârif idaresi bazen de Zor sancağında olduğu gibi, maârif komisyonu reisi sıfatıyla yürütülmüştür.¹¹ Ancak, maârif müdürü yetkileri her ne kadar idâdî müdürlerine ve başka memurlara verilmişse de yazışmalarda, onların maârif müdürü unvanını kullanmalarına izin verilmemiştir.¹²

İzmid İdâdî'sinin Maârif Müdürlüğü Hizmetleri

İdari olarak, XIX. yüzyılda, Bolu, Kastamonu, Hüdavendigâr vilayetlerine bağlanmış olan İzmid daha sonra müstakil sancak yapılmıştır.¹³ İzmid müstakil sancağının maârif müdürlüğü hizmetleri İzmid İdâdîsi müdürü tarafından yürütülmüştür.¹⁴ 31 Ağustos 1890

9 BOA, MF. MKT., 766/5. (11 Şubat 319)

10 Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, İstanbul, 1321, s. 394, 406.

11 Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, İstanbul, 1316, ss. 1236-1252.

12 BOA, MF. MKT., 766/5. (11 Şubat 319)

13 Salnâme-i Devlet-i Osmaniyye, İstanbul, 1299, s. 266; Tuğba Okuyan, İzmit Temettuât Defterleri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004, s. 8; Merve Çakır, Osmanlı Şehir Tarihinin Tarihi Kaynakları: İzmit Örneği, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 17.

14 Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, İstanbul, 1316, s. 1228. Çalışmamızda kullandığımız belgelerin hemen tamamında Maârif Nezâreti ile olan yazışmalarda İzmid İdâdîsi müdürü unvanı vardır.

tarihinde Maârif Nezâreti'nden İzmir mutasarrıflığına gönderilen yazıda, mekteplerin terakki ve düzeni için ara sıra teftiş edilmeleri gerektiği, İzmir'de maârif müdürü olmaması sebebiyle bu vazifenin mevcut müdürlüğüne ek olarak, İzmir İdâdî Mektebi müdürü İhsan Bey'e verildiği ifade edilmektedir.¹⁵ Ancak, bu görüşe rağmen, Maârif Meclisi Reisliği konusunda, İzmir sancağı mutasarrıfı ile İdâdî mektebi müdürü arasında ihtilaflar çıkmıştır. İzmir mutasarrıfı, talimâtnameye göre Sancak Maârif Komisyonu Reisliği'ni Mekteb-i İdâdî Müdürü'nün yapamayacağını, İzmir İdâdî Mektebi Müdürü Abdullah Efendi'ye bildirmiştir. Abdullah Efendi buna itiraz ettiği gibi durumu 27 Nisan 1897 tarihinde Maârif Nezâreti'ne bildirmiştir. Diğer taraftan İzmir Mutasarrıfı Musa Kazım Bey de konuyu 30 Mayıs 1897 tarihinde Maârif Nezâretine bildirmiştir. Maârif Nezâreti'nin İzmir Mutasarrıflığı'na gönderdiği cevapta, her ne kadar maârif müdürü olmasa da maârif müdürlüğü şartlarını taşıması ve hâlihazırda o görevi yürütmesinden dolayı Sancak Maârif Meclisi Reisliği'nin İzmir Mekteb-i İdâdî Müdürü Abdullah Efendi tarafından yürütülmesi uygun bulunmuştur.¹⁶

İzmir sancağında maârif alanındaki teftişlerden idâdî müdürünün sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ İzmir İdâdî Müdürü, yaptığı teftişler ve topladığı bilgilere istinaden oluşturduğu, sancağın maârif durumuyla ilgili raporları Maârif Nezâretine gönderirdi. Raporlarda verilen bilgiler yeterli görülmezse raporların, eksiklerin tamamlanarak yeniden gönderilmesi istenirdi. İzmir İdâdî Müdürü, 25 Şubat 1903 tarihinde, sancağın maârif durumuyla ilgili gönderdiği raporda: İzmir sancak merkezinde İmaret ve Maraşlı ismiyle iki muntazam mektep bulunduğunu, o mekteplerde kadrolu ikişer muallim ile birer geçici muallim bulunduğunu, muallim maaşlarının, aylık 300 kuruş olan evkaf-ı münderise gelirlerinden ve İzmir İdare Meclisi kararıyla, şimendifer istasyonundaki iskeleden çıkan zahire çuvallarının taşınmasından elde edilen gelirden karşılandığı, Yukarı Pazar mahallesinde bir ibtidâîye ihtiyaç duyulduğu, bunun için teşvikte bulunulmasına rağmen henüz bir sonuç alınmadı, ancak işin takip edildiği, yapılan teftiş sonucunda hazırlanan defterlerden de anlaşılacağı üzere, Adapazarı, Geyve, Karamürsel ve Yalova kazalarındaki ibtidâîlerin ekserisinde usûl-i cedideye (yeni usul) göre öğretim yapıldığı, muallim maaşları için gerekli paranın, her köyde teşkil edilen maârif komisyonları tarafından toplandığı bildirilmiştir. Maârif Nezâreti sancağın maârif durumuyla ilgili o raporu yeterli görmemiş ve sancakta kaç ibtidâî mektebinin bulunduğunun, o mekteplerde eğitim-öğretimin ne suretle yürütüldüğünün, muallim maaşlarının nereden ne suretle karşılandığının, Maârif Komisyonu'nun kimlerden oluştuğunun, toplantı yapılıp yapılmadığının, mekteplerin gelişimi için ne gibi teşebbüs ve icraatlarda bulunulduğunun tahkik edilmesini ve bildirilmesini istemiştir.¹⁸

Teftişler bazen, gelen talepler doğrultusunda da gerçekleştirilmiştir. Karamürsel Kaza Kaymakamlığı, kazalarındaki rüşdiye ve ibtidâî mekteplerindeki intizamsızlık ve tedrisattaki aksaklıklardan dolayı İzmir İdâdî Müdürü'nü, gerekli ıslahatın yapılabilmesi için davet etmiştir. İzmir İdâdî Mektebi Müdürü konuyu Maârif Nezâretine bildirerek gerekli teftişlerin yapılabilmesi ve mektep sayısının çoğaltılabilmesi için görevlendirme almıştır.¹⁹

İzmir İdâdî Müdürlüğü tarafından, sancak mekteplerinde ihtiyaç duyulan, şahadetname (diploma), sınıf defteri, künye defteri, harita, talimat, program gibi çeşitli araç-gereç ve matbu eserlerin Nezâretten istenmesiyle ilgili pek çok örnek vardır. Bu isteklere bazen

15 BOA, *MF. MKT.*, 120/42. (15 Muharrem 1308); Kullanılan belgede Maârif Nezâreti ibaresi bulunmamakla birlikte, gerek konunun muhteviyatı ve gerekse arşiv tasnifi dikkate alındığında belgenin Maârif Nezâretinden gönderildiği anlaşılmaktadır.

16 BOA, *MF. MKT.*, 358/62. (15 Nisan 1313, 18 Mayıs 1313, 10 Haziran 1313)

17 BOA, *MF. MKT.*, 1162/49. (19 ve 27 Eylül 1326)

18 BOA, *MF. MKT.*, 681/16. (12 Şubat 1318, 23 Teşrin-i sâni 1318)

19 BOA, *MF. MKT.*, 945/69. (25 Mayıs 1322)

olumlu cevap verilmiş, bazen kısmen olumlu cevap verilmiş, bazen de olumsuz cevap verilmiştir. Örneğin: 10 Eylül 1903 tarihinde idâdî mektebi için istenen sınıf defterleri gönderilmiştir.²⁰ Ancak bir yıl sonraki aynı talebe, merkezde kalmadığı gerekçesiyle olumsuz cevap verilmiş ve defterlerin sancakta basılması emredilmiştir.²¹ 27 Ocak 1904'te İzmid İdâdî Müdürlüğünce sancaktaki ibtidâîlerden mezun olacaklar için 100 adet şahadetname istenmiş; ancak Nezâretten 50 adet gönderilmiştir.²² Aynı yıl, mezun olacak rüşdiye öğrencileri için de 100 adet şahadetname istenmiş, ancak bu rakamın livada bulunan rüşdiyeler için fazla olduğu gerekçesiyle 60 adedi gönderilmiştir.²³ 1902'de sancaktaki rüşdiye mektepleri için istenen 8 kıta künye defteri, program ve talimât, kasaba ibtidâîleri için istenen 25'er adet talimât ve program ile köy ibtidâîleri için istenen 150'er adet talimât, program tenzilata uğramış ve rüşdiyeler için künye defteri gönderilmemiş, yalnızca 8'er adet talimât ve Program, kasaba ibtidâîleri için 20, köy ibtidâîleri için 100'er adet program ve talimât gönderilmiştir.²⁴ 18 Aralık 1903'te Nezâretten 5'er adet Osmanlı ve Avrupa haritası istenmiş, ancak Osmanlı haritasının mevcut olmaması sebebiyle 5 adet Avrupa haritası gönderilmiştir.²⁵ Yine 1903 yılında, mekteplerde asılması irade-i seniyye gereği olduğundan, sancaktaki mekteplere asılmak üzere 10 adet Mekke ve Medine resminin gönderilmesi talep edilmiş ve olumlu cevap alınmıştır.²⁶

Kaza dâhilindeki ibtidâî mektepleri gelir ve giderlerinin İzmid İdâdî Müdürlüğünce takip edildiği ve maaşlar için gelirlerin yeterli olmadığı durumlarda, gelirlerin artırılması için Liva İdare Meclisi kararlarıyla çeşitli kaynakların bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Sancak dâhilinde hisse-i maârifin toplanması ve merkez için ayrılan kısmın gönderilmesinin takibi de İzmid İdâdî Müdürlüğü tarafından yapılmıştır.²⁸

İzmid İdâdî Müdürlüğü'nün sancak dâhilindeki mekteplerin muallim ve müstahdem kadrolarını ve onların maaşlarını düzenlediği anlaşılmaktadır. 1902/1903 (Rumi 1318) yılı bütçesinde Sapanca mekteb-i ibtidâî muallimi için aylık 400 kuruş maaş belirlenmiştir. Ancak o mektebin kuruluşunda, öğrenci azlığından muallime 300 kuruş verilmiş ve 100 kuruş tasarruf edilmiş ve uygulama bu şekilde devam etmiştir. Hâlihazırda mektebin mevcudu 150'yi geçtiğinden tasarruf edilecek 100 kuruşla mektebe bir muallim-i sâni istihdamı için İdâdî Müdürlüğü, Nezâretten izin istemiştir. Atamanın Nezâretçe uygun bulunmasıyla Sapanca Mekteb-i İbtidâîsinde bir muallim-i sâni istihdam edilmiştir.²⁹

Maârif Nezâreti'nden, İzmid İdâdî Müdürlüğü'ne gönderilen yazı ile kayıtlara göre, Geyve kazası ibtidâî mektebi muallimliğinde Salih efendi'nin olduğu, ancak Mehmed Efendi İsimli bir zatın idareye müracaatla kendisinin Akhisar nahiyesinden Geyve'ye tayin edildiğini ve uzun yıllardır burada çalıştığını bildirdiği ifade edilmiş ve konunun araştırılması istenmiştir.³⁰ Nezâretin göndermiş olduğu yazıdan, İzmid İdâdî Müdürlüğü'nün bilgisi dışında Nezârete bilgi verildiği ve Müdürlüğün bilgisi dışında bir istihdamın yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Her iki durum da Müdürlükteki eksikliğin göstergesidir.

Muallim ve müstahdemlerin istihdamı ile ilgili bir diğer konu emeklilik meselesidir. İzmid İdâdî müdürlüğü, 1 Mayıs 1904 tarihli yazı ile İzmid İdâdîs'i'nde mubassır-ı evvel olarak çalışan Kadri Efendi'nin yaşının yetmiş geçmiş olması münasebetiyle görevini yapamadığı ve onun işlerinin mubassır-ı sâni olarak görev yapan Hafız Mehmed Efendi

20 BOA, *MF. MKT.*, 747/8. (28 Ağustos 1319, 18 Teşrin-i Evvel 1319)

21 BOA, *MF. MKT.*, 808/39. (25 Eylül 1320)

22 BOA, *MF. MKT.*, 764/51. (14 Kanûn-ı Sâni 1319)

23 BOA, *MF. MKT.*, 716/18. (15 Haziran 1319)

24 BOA, *MF. MKT.*, 650/49. (26 Haziran 1318, 27 Temmuz 1318)

25 BOA, *MF. MKT.*, 755/54. (5 Teşrin-i Evvel 1319)

26 BOA, *MF. MKT.*, 704/17. (20 Mart 1319, 7 Nisan 1319)

27 BOA, *MF. MKT.*, 1072/7. (18 Eylül 1324)

28 BOA, *MF. MKT.*, 705/43; 962/41. (27 Mart 1319, 26 Teşrin-i Evvel 1322)

29 BOA, *MF. MKT.*, 625/13. (5 Şubat 1317, 24 Nisan 318)

30 BOA, *MF. MKT.*, 584/46. (8 Eylül 1317)

tarafından yapıldığı bildirilmiştir. Bu münasebetle Hafız Mehmed efendinin mubassır-ı evvel, Kadri Efendi'nin sâni yapılması veya Kadri Efendi'nin emekliğe sevk edilerek yerine mubassır-ı sâni olarak İzmid İdâdîsi mezunlarından Neşet Efendi'nin atanması teklif edilmiştir. Maârif Nezâreti, idâdîlerde mubassır-ı evvel veya sâni gibi unvanların resmi olmadığını, nehari idâdîlerdeki mubassırların aynı mertebede olduğunu ve bir memurun emekliliğinin, ancak kendi dilekçesi ve müracaatıyla mümkün olabileceğini bildirmek suretiyle talebi geri çevirmiştir (4 Haziran 1904).³¹

İzmid İdâdî Müdürlüğü, sancak dâhilinde maârife ait taşınmaz malların denetimini alımlarını ve kira gelirlerini de takip etmiştir. Maârif Nezâreti İzmid İdâdî Müdürlüğü'ne gönderdiği yazı ile Kandıra kazasında maârife ait olan iki oda, üç dükkân, bir ahır ve bir kahvehaneye ait senetlerin hazırlanmışsa da bunlara ait muvakkat ilmühaberlerin henüz gönderilmediğini bildirmiş ve bunların gönderilmesini emretmiştir. Bununla birlikte liva dâhilinde bulunan maârife ait emlak ve arazinin tapuya kaydedilmiş olanları var ise onların muvakkat ilmühaberlerinin gönderilmesi, henüz tapuya kaydedilmemiş olanlar var ise onların da bir taraftan tapuya kaydettirilmesi ve alınacak ilmühaberlerin peyderpey Nezârete gönderilmesi istenmiştir (5 Nisan 1903).³²

İzmid sancağında bulunan evkaf-ı münderiseden 58 akaratın maârif adına kaydedilmek üzere senet altına alınması için Liva İdare Meclisine müracaat edilmiş olduğu ve konunun Maârif Meclisince takip edildiği Maârif Nezâretine bildirilmiştir (26 Eylül 1900). Üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen konunun sonuçlandırılıp sonuçlandırılmadığı konusunda Nezârete bilgi verilmemesi üzerine o tarihe kadar alınanların bildirilmesi, alınamayanların ise sebepleriyle birlikte bildirilmesi İzmid İdâdî Müdürlüğü'nden istenmiştir (19 Mayıs 1903).³³ Yine İzmid Mekteb-i İdâdîsi yanında bulunan bir arsanın satılacağı haberine istinaden, orasının maârifçe alınması talebi, İdâdî Müdürlüğü tarafından Nezârete iletilmiştir.³⁴

İzmid'de Maârif Müdürlüğü vazifelerini yerine getiren idâdî müdürleri hakkındaki soruşturmalar, Mekteb-i İdâdiye İdaresi tarafından görevlendirilen müfettişler tarafından gerçekleştirilmiştir. Konuyla ilgili yazışmalar ise Mutasarrıflıkla yapılmıştır.³⁵

Sonuç

Vilayet Maârif Meclisleri ve Müdürlüklerinin teşkili, Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi (1869) ile planlanmış, ancak 1880'li yıllara kadar yaygınlaştırılamamıştır. Çeşitli vilayet ve müstakil sancaklara vilayet maârif müdürü atanmamış, bu görev idâdî müdürleri, muhasebe memurları ve diğer memurlara verilmiştir. Onlar da maârif müdürleri gibi Maârif Nezâretiyle doğrudan yazışmışlardır. Ancak bunların Maârif Müdürü unvanını kullanmalarına izin verilmemiştir. Onlarla ilgili yapılan şikâyetlerde, soruşturma için merkezden müfettişler görevlendirilmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarında müstakil bir sancak olan İzmid'de Maârif Müdürlüğü hizmetleri İzmid Mekteb-i İdâdîsi Müdürlüğüne yürütülmüştür. Bu çerçevede, İzmid Mekteb-i İdâdî Müdürlüğünün, sancak dâhilindeki mekteplerin teftişlerini yaptığı, İstanbul'dan temin edilmesi gereken diploma, harita, sınıf defteri, program, talîmât gibi mektep ihtiyaçlarını yazışmalarla sağladığı, temin edilemeyenlerden uygun olanları mahallinde bastırdığı, maârif bütçesini düzenlediği, takip ettiği ve kullandığı, maârife menkul ve gayrimenkul kazandırdığı, taşınmazları ve gelirlerini takip ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında sancağın maârif alanındaki gelişimi için planlamalar yapmış; mekteplerin idari ve öğretim kadrolarını düzenlemiştir.

31 BOA, MF. MKT., 784/6. (18 Nisan 1320, 22 Mayıs 1320)

32 BOA, MF. MKT., 698/38. (23 Mart 1319)

33 BOA, MF. MKT., 705/39. (6 Mayıs 1319)

34 BOA, MF. MKT., 493/28. (3 Kanûn-ı Sâni 1315)

35 BOA, MF. MKT., 1102/54, 1098/50, 1104/44. (11 Şubat 1324, 18 Şubat 1324, 12 Mart 1325)

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemî(MF. MKT.)*

Çakır, Merve, *Osmanlı Şehir Tarihinin Tarihi Kaynakları: İzmit Örneği*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991

Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, Matbaa-i Amire, 1286

Mahmud Cevad İbn'üş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Yayına hazırlayanlar: M. Ergün, T. Duman, S. Arbaş, H. H. Dilaver, Ankara, 2002

Okuyan, Tuğba, *İzmit Temettuât Defterleri*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.

Salnâme-i Devlet-i Osmaniyye, İstanbul, 1299

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, İstanbul, 1316

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, İstanbul, 1321

Unat, Faik Reşit, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, 1964